

TIDSSKRIFT FOR
DANSKDIDAKTISK FORSKNING

Tværæstetisk læsning

Når udtryksformer, sanseappeller og stemninger ”mumler” i 8. klasseelevers læsning af en tegneserie

*Ayoe Quist Henkel, ph.d., lektor,
Forskningscenter for didaktik og pædagogik, VIA University College*

Abstract

Selvom tegneserier og anden grafisk litteratur fylder stadig mere i børn og unges læsning (Hansen et al., 2022; Kulturstyrelsen, 2024), er området underbelyst i fagdidaktisk forskning, og kvalitative empiriske studier er fraværende i en dansk kontekst. Derfor undersøger artiklen, hvordan elever i 8. klasse læser en tegneserie i danskundervisningen. Den data, der analyseres, er 20 elevers læselogge, som de har udarbejdet under et litteraturredidaktisk forløb med tegneserien *Drengene fra Sankt Petri* (Barfoed et. al., 2023). Analysen foretages ud fra en overvejende intermedial og fænomenologisk inspireret tilgang, der er optaget af tværæstetisk og materiel betydningsdannelse og -skabelse (Bruhn & Schirrmacher, 2022; Elleström, 2012, 2014; Gumbrecht, 2011, 2017; Henkel, 2023; Mitchell, 1994, 2015). Den viser, at elevernes læsning er karakteriseret ved tre overordnede temaer: De er optagede af den materielle betydningsdannelse i forhold til bogen som medie og tegneserie og den stemningsbaserede betydningsdannelse, hvor de ”læser” farver, bevægelser, lyde og følelser. Derudover skaber de betydning imellem skrift og billede på nuancerede måder. På den baggrund tilbyder artiklen begrebet tværæstetisk læsning som en måde at begribe læsning af billedbåret litteratur på og anbefaler, at tegneserier i højere grad indgår som eksplicit indhold i danskundervisningen.

Brutalitet, talebobler og betydningsdannelse. Når 8. klasse læser en tegneserie

”Dette billede er meget mere brutalt og heller ikke en tegnestil, man har set i bogen. Gad vide, hvad de havde tænkt bag dette værk, fordi det er jo bare en drøm. Det er malet så flot.” (H)

Sådan skriver en elev i 8. klasse i sin læselog om side 137 (se figur 1) i tegneserien *Drengene fra Sankt Petri* af Erik Barfoed, Kristian Eskild Jensen og Bjarne Reuter (2023). Læseloggen er en del af klassens litteraturdidaktiske arbejde med bogen. Klassens samlede læselogge er også det empiriske datamateriale i denne artikel, hvor jeg analyserer, hvad der karakteriserer elevernes læsning af denne tegneserie. Omdrejningspunktet for analysen er, hvordan eleverne skaber betydning i mødet mellem skrift, billede og tegneserieæstetikken.

Drengene fra Sankt Petri er som tegneserie baseret på Bjarne Reuters roman og film fra 1991. Fortællingen følger to brødre og deres hemmelige klub, der under 2. Verdenskrig udvikler sig fra drengestreger til modstandskamp. Den yngste, Lars Balstrup, presser på for, at de skal gå fra småtyverier til reel sabotage, især efter mødet med arbejderdrengen Otto Hvidemand og en skjult pistol. Ud over modstandskampen fortæller *Drengene fra Sankt Petri* også om jødeforfølgelsen under 2. Verdenskrig, classeskel, venskab, forbudt kærlighed, uskyldstab og modstand mod undertrykkelse. Fortællingen skriver sig dermed ind i traditionen for heltefortællinger om mod og handlekraft og reflekterer kun mere implicit dehumaniserende aspekter af krig.

Betydningsdannelsen i tegneserieversionen af *Drengene fra Sankt Petri* opstår bl.a. igennem ekspressive farvetoner og -skift og variation i rammer, linjer, talebobler og gitterstruktur, som til tider brydes, eksempelvis i mareridtet (se figur 1). Her løber skriften hen over siderne som bølgende skriftbilleder af forvrængede musikstykker, mens rammerne, hvoraf nogle er i brand, viser nærbilleder, der gentager døds-kysmotivet og fremstiller nazister som dødningehoveder, et gennemgående motiv, der understreger mareridets forvrængede karakter. Noder og tekstfragmenter fra *Lili Marlene* tilføjer en lydlig dimension, og det ekspressive farvevalg samt sprængte rammer intensiverer den sansemæssige betydningsdannelse. Den sidste ramme er ufuldstændig og tæt på at ”falde ned” i hjørnet, hvilket lokker læseren til at bladre om på næste side, hvor mareridtet fortsætter.

Det er netop højresiden af dette opslag, eleven citeret indledningsvis henviser til. Vedkommende er fascineret af bogens visuelle stil, betegner den som et ”værk” og giver dermed også sin personlige vurdering til kende. At tilkendegive personlige præferencer er egentlig ikke formålet med læseloggen (se opgaveformuleringen i figur 2), men i læsningen af klassens samlede læselogge er der mange, der forholder sig til bogen på den måde, ligesom der er mange elevudsagn om stemninger, sansninger og andre indtryk, hvorfor dette bliver gjort til genstand for analyse.

Figur 1: Opslag s. 136-137 fra *Drengene fra Sankt Petri* af Barfoed, Jensen og Reuter (2023).

Selvom tegneserier og anden billedbåren litteratur spiller en stadig større rolle i danskundervisningen og i børns læsning i fritiden (Hansen et al., 2022; Kulturstyrelsen 2024), er empiriske studier af børns læsning af specifikke værker yderst begrænsede. I en nordisk kontekst er der fx foretaget nogle empiriske undersøgelser af børns læsning af billedbøger ud fra billedbogsforskning og multimodal literacy-forskning (fx Tønnesen & Hoel, 2019 og flere artikler i Ommundsen, 2022), men når det kommer til børn og unges læsning af tegneserier i L1-undervisningen, er studier stort set fraværende. Den eneste undtagelse er Lars Wallner, der ud fra diskurspsykologi og literacyforskning har undersøgt, hvordan elever og lærere konstruerer diskurser om tegneserier (Wallner, 2017), ligesom han med afsæt i multimodal teori og socialsemiotik sammen med naturfags- og læringsforskere har bidraget til en undersøgelse af, hvordan elever selv kan være skabende i tegneseriemediet og dermed lære et fagligt indhold i biologi (Aringer et al., 2025). Ikke sjældent bliver tegneserier fremhævet som et medie, der kan bidrage til læselyst (Clark et al., 2024; Høgedal, 2025; Wivel et al., 2024), men studier af børn og unges tegneserielæsning med fokus på mediets særegne æstetik (som fx beskrevet hos Christiansen, 2001; del Rey Cabero, 2019; McCloud, 1993) eller unge læseres betydnings-

“ Ikke sjældent bliver tegneserier fremhævet som et medie, der kan bidrage til læselyst.

dannelse i mødet med en specifik tegneseries forskellige udtryksformer og sanseindtryk i L1-undervisningen er helt fraværende. Derfor vil jeg i denne artikel bidrage med et perspektiv herpå i form af analyse af en 8. klasses læsning af en specifik tegneserie i danskfaget. Det gør jeg med afsæt i de to forskningsspørgsmål: Hvad karakteriserer elevernes læsning af *Drengene fra Sankt Petri* i danskundervisningen, og hvordan tilskriver de tekstens intermediale og sansebaserede henvendelse betydning?

Tegneserieforskning og empiriske undersøgelser af børns læsning af tegneserier

Som allerede antydnet er forskningsfeltet omkring børns læsning af tegneserier broget. Der er såvel uklarhed omkring anvendelsen af termer som begrænset forskning i feltet – særligt i en danskdidaktisk kontekst. Versionen af *Drengene fra Sankt Petri* fra 2023 vil kunne karakteriseres både som en tegneserie og som en grafisk roman, og den er kategoriseret i biblioteksdatabasen med begge termer. Det ligger udenfor denne artikels rammer at diskutere disse to terms forskelle og ligheder, da der er såvel historiske implikationer som legitimeringsperspektiver i forhold hertil. Jeg tillader mig at anvende betegnelsen tegneserie som en overkategori for begge begreber, da tegneserieforskningen er den mest veletablerede og har længst historisk forankring såvel nationalt som internationalt.

Forskning i tegneserier er tilstedeværende i en dansk kontekst (fx Christiansen, 2001; Cortsen, 2012; Fabricius 2024) og solidt funderet internationalt med forskningsenheder ved universiteter, forskningsbaserede bøger og antologier samt egne tidsskrifter som fx *Studies in Comics* og *European Comic Art*. Denne forskning er dog især optaget af tegneseriens æstetiske og kulturelle aspekter og værklæsninger, hvorimod empiriske undersøgelser af børn og unges læsning af tegneserier som nævnt er langt mindre præsente (Wallner & Barajas, 2020). Og helt fraværende i en danskdidaktisk kontekst. Hvad angår empirisk tegneserieforskning er der i nyere tid fx udkommet bogen *Empirical Comics Research* (Dunst et al., 2018), der ud fra bl.a. digitale, kognitive og psykologiske tilgange undersøger tegneserier empirisk og primært kvantitativt, men uden at inddrage børn eller unges læsning heraf. En stor international reviewundersøgelse af forskning i brugen af tegneserier i alle fag blandt børn mellem seks og femten år mellem 1941-2019 finder kun frem til 55 undersøgelser fra fjorten lande og peger på en række underbelyste forhold: Forskningen kommer altovervejende fra Nordamerika, og de fleste empiriske undersøgelser er baseret på kvalitative interviews. Undersøgelserne fokuserer ofte på elevernes læsepræferencer i forhold til tegneserier, og forfatterne peger på, at det er underbelyst, hvordan eleverne selv kunne skabe tegneserier, eller hvad de får ud af at læse tegneserier (Wallner &

“ Produktionen af nye trykte tegneserier er vokset hurtigere end andre genrer de sidste 10 år, og bibliotekerne indkøber også flere eksemplarer pr. titel i dag end for 10 år siden.

Barajas, 2020, s. 48-49). Det er det sidste spørgsmål, denne artikel adresserer. Den eksisterende empiriske forskning i børns læsning af tegneserier kommer ofte fra tilgange som psykologi eller literacy (se fx Dunst et al., 2018; Wallner, 2017; Wallner & Barajas, 2020). Heroverfor undersøger jeg i denne artikel en 8. klasses reception af en specifik tegneserie i danskundervisningen ud fra en intermedial og fænomenologisk funderet tilgang, der fokuserer på det sensoriske og tværæstetiske i elevernes læsepraksis, hvilket uddybes senere.

Det er muligt at finde en del aktuelle kvantitative undersøgelser af børn og unges læsning af tegneserier både i Danmark og i England. I den seneste årsrapport fra Bogpanelet *Bogen og litteraturens vilkår 2024* er tegneseriens vækst en af fire konklusioner, rapporten peger på, bl.a. fremhæves det: ”Produktionen af nye trykte tegneserier er vokset hurtigere end andre genrer de sidste 10 år, og bibliotekerne indkøber også flere eksemplarer pr. titel i dag end for 10 år siden” (Kulturstyrelsen, 2024, s. 13). *Børn og unges læsning 2021* viser også, at læsning af tegneserier er stigende blandt børn i 5.-7. klasse fra 2017 til 2021 (Hansen et al., 2022, s. 63). Den engelske undersøgelse *Children and young people’s engagement with comics in 2023* (Clark et al., 2024), der baserer sig på svar fra 64.066 børn og unge i alderen 8-18 år, viser, at 40,3 % læser tegneserier mindst en gang om måneden. Desuden peger rapporten på en sammenhæng mellem at læse tegneserier og være engageret i læsning (Clark et al., 2024, s. 3). På trods af denne markante kvantitative fremgang i børn og unges læsning af tegneserier samt potentielle betydning for deres læsning, er kvalitative undersøgelser af børns læsning af tegneserier i Danmark altså yderst begrænset og i en danskdidaktisk kontekst helt fraværende. Derfor undersøger jeg i denne artikel, hvordan elever i 8. klasse læser en specifik tegneserie.

Intermedialitet, materialitet og ”Stimmung” som teoretisk ramme

Forståelsen af, at der aldrig har eksisteret rene, distinkte udtryksformer, kunstarter eller medier, men at disse dimensioner derimod er beslægtede og sammensatte i læserens perception, er velkendt i tegneserieforskningen (fx hos Christiansen, 2001; del Rey Cabero, 2019; Groensteen, 2007; McCloud, 1993). Dette er også en grundlæggende præmis for den intermediale forskningsretning (fx Bruhn, 2016; Bruhn & Schirmacher, 2022; Elleström, 2012, 2014; Henkel, 2023), der henter impulser fra litteratur-, film-, musik- og kunstvidenskab og også i de senere år fra kommunikations- og medievidenskab. Fælles for disse to brede kulturvidenskabelige forskningsretninger er, at de ikke sjældent tager udgangspunkt i kunstteoretiker W.J.T. Mitchells teorikompleks (fx Mitchell, 1994, 2015). I udgangspunktet var han især optaget af forholdet mellem skrift og billede og intro-

“ På trods af denne markante kvantitative fremgang i børn og unges læsning af tegneserier samt potentielle betydning for deres læsning, er kvalitative undersøgelser af børns læsning af tegneserier i Danmark altså yderst begrænset og i en danskdidaktisk kontekst helt fraværende.

ducerede begrebet ”imagetext”, men i de senere år har han udvidet denne forståelse til at gælde alle kunstarter og udtryksformers sammensathed og gensidige afhængighed. Hans pointe er, at kunstarter er blandede, og alle medier er miksede og mangfoldige. Han skriver blandt andet:

”My claim is that the imagetext is the convergence point of semiotics, the theory of signs, and aesthetics, the theory of the senses. It is the place where the eye and the ear encounter the logical, analogical, and cognitive relations that give rise to meaning in the first place.” (Mitchell, 2015, s. 47).

Begrebet om imagetext forsømmer dog semantisk set blandt andet lyd, tale, gestik og rumlighed, hvilket er en kritik, Mitchell også selv er inde på (Mitchell, 2015, s. 44). Hans pointe er således den gensidige involvering af fx skrift, billede og lyd i den enkelte tekst, ligesom han peger på vigtigheden af den komplekse sansebaserede henvendelse, den enkelte tekst kan have i form af fx verbale, visuelle, auditive og taktile aspekter. Han karakteriserer disse forhold som en ”murmur of discourse and language” (Mitchell, 2015, s. 39). Denne murren og mumlen mellem udtryksformer og sanseappeller er noget af det, der træder frem i elevernes læsning af *Drengene fra Sankt Petri*, hvorfor elementer fra det intermediale teorikompleks er valgt som teoretisk ramme. I billedbogsforskningen har der udviklet sig en parallel til Mitchells begreb om imagetext i form af ikonotext (Hallberg, 1982, 2022; Nikolajeva & Scott, 2001), som dog har et mellemværende med intermedialitetsteorierne (Hallberg, 2022; Henkel, 2023).

Den intermediale tilgang er især optaget af, hvordan litteratur og andre kunstformer benytter sig af og bevæger sig mellem medier og udtryksformer såvel i den enkelte tekst som på tværs af tekster i erkendelsen af, at litteratur og andre kunstarter er sammensatte og i stadig udveksling med hinanden. Det er en vidtforgrenet tilgang, hvoraf jeg i denne artikel især anvender Lars Elleström og Jørgen Bruhns teoridannelser og operationaliseringer i forhold til intermedialitetens teoretiske og analytiske perspektiver. Elleström udvikler en nuanceret forståelse af medier og en tværæstetisk måde overordnet at forstå mediers modaliteter på i form af deres materielle, sensoriske, tids-rumlige og semiotiske betydningsdannelse (bl.a. i Elleström, 2012, 2014), ligesom han lægger vægt på perceptionsprocessen og understreger, at betydning tilskrives via sansning af mediet. Bruhn bygger videre på Elleström. Han optegner en teoretisk ramme, og sammen med andre viser han, hvordan tilgangen kan anvendes som metode (fx Bruhn, 2016; Bruhn & Henkel, 2023; Bruhn & Schirmacher, 2022; Henkel, 2021). Samlet betoner de intermediale tilgange, at hverken udtryksformer, medier eller sansninger er enkeltstående og rene, selvom man i analytisk øjemed kan søge at

uddifferentiere dem, samt at dette perspektiv både udsiger noget om betingelser for menneskets forståelse og udveksling med omverden og om litteratur generelt. Dette udgangspunkt anvendes i analysen af elevernes læsning for mere specifikt at forstå tværæstetiske aspekter og intermediale forhold i deres læsning.

“ Den intermediale tilgang tilskriver den litterære teksts materialitet stor betydning i læserens reception, hvilket andre teoridannelser indenfor såvel boghistorie, digital litteratur som børnelitteraturforskning også gør.

Den intermediale tilgang tilskriver den litterære teksts materialitet stor betydning i læserens reception, hvilket andre teoridannelser indenfor såvel boghistorie, digital litteratur som børnelitteraturforskning også gør (se fx Hayles, 2002; McGann, 1991; Müller-Wille, 2019). Dette medfører en betoning af litteraturens ”kropssprog” (Hayles, 2002; Henkel, 2023) og dermed sanselige og kropslige henvendelse til læseren, som også har vundet indpas i tegneserieforskningen fra en materialitetsorienteret (fx hos Kashtan, 2018) og en multisensorisk tilgang (Hague, 2013). En særlig dybde i beskrivelsen og forståelsen af litterære teksters materialitet bidrager Hans Ulrich Gumbrecht med, der bl.a. er fænomenologisk funderet, med sin vægtlægning af, hvordan netop litteraturs måde at være i verden på har betydning for dens ”Stimmung” og måde at gå i dialog med læseren på. I flere bøger fremhæver han, hvordan en teksts måde at materialisere sig på har betydning for dens stemning, atmosfære, intensitet og nærvær, hvilket er afgørende for at læse, idet disse dimensioner inddrager vores sanser, følelser og kroppe og bidrager til æstetiske erfaringer hos læseren (Gumbrecht, 2011, 2017). Han forholder sig kritisk i forhold til kun at læse litteratur med henblik på mening, fortolkning og plot og viser, hvordan en ny åbenhed for at læse en teksts stemninger kan berige vores forståelse af og erfaring med litteratur (Gumbrecht, 2011, 2017).

Samlet betoner intermedialitets- og materialitetsforskningen, hvordan kunstneriske værker er kompositte per se i deres mumlen mellem udtryksformer, vigtigheden af deres måder at materialisere sig på og ligeværdighed mellem udtryksformer. I den kommende analyse af elevernes læsning danner dette den teoretiske baggrund med en betoning af den sanse- og stemningsbaserede forståelse af deres æstetiske oplevelser og erfaringer i læsning af den specifikke tegneserie.

Metode, empirisk materiale og analytisk tilgang

Materialet er indsamlet i en 8. klasse i august 2023 på en fri grundskole i en større provinsby. Klassen består af 24 elever (10 drenge og 14 piger), der er kommet fra otte forskellige folkeskoler i 7. klasse. Ifølge læreren er der stor faglig spredning i klassen og et godt læringsmiljø. De har ikke tidligere læst en tegneserie i danskundervisningen. Der er fem elever med ordblindhed, to med diagnoser og to, der på tidspunktet for dataindsamlingen, er under udredning. Eleverne har

Hvad tænker du/I om forholdet mellem skrift og billede? Hvad fortæller skriften? Hvad fortæller billederne? Hvad tænker du, der opstår i samspillet mellem skrift og billede? Giv mellem 3-5 *eksempler*, hvis du indsætter skærbillede til dine tanker.

Citat/foto eller skærbillede	Dine overvejelser
	Den bliver meget mere livlig Nem og læse Bedre <u>danne</u> historien i <u>hodet</u> Når man læser bogen er det ligesom og se en film

Figur 2: Illustration af opgaven samt eksempel fra elev Es læselog.

indvilliget i at deltage i undersøgelsen, og der er indhentet skriftligt samtykke fra deres forældre. De læste *Drengene fra Sankt Petri* over tre gange i løbet af en uge, hvor de lavede læselogge primært derhjemme som forberedelse til undervisningen. I læseloggen bliver de bedt om at lave enkelte nedslag i tegneserien og vælge 3-5 eksempler, hvor de vurderer, at der er et interessant forhold mellem skrift og billede, og at indsætte et foto af tekstnedslaget og begrunde deres valg (se eksempel i figur 2). Disse tekstnedslag var baggrund for litteratursamtaler og andet litteraturredidaktisk arbejde i timerne.

Jeg deltog i 14 lektioner, hvor jeg sammen med læreren tilrettelagde og gennemførte undervisningen. Det empiriske materiale til analysen består af 20 læselogge, da nogle elever ikke udarbejdede den pga. fravær eller andre forhindringer. Eleverne er anonymiserede i form af et enkelt bogstav (A-T). Jeg indgik således som deltagende observatør og foretog også fokusgruppeinterviews efter forløbet, men for at fokusere artiklen inddrages denne empiri ikke her.

Analysen er en fænomenologisk inspireret kvalitativ og overvejende induktiv indholdsanalyse (Dahler-Larsen, 2010; Tanggaard, 2017) af elevernes læselogge. Selvom analysen i de kommende afsnit fremstår som lineær, har processen i høj grad været rekursiv, hvor analyseprocessen har bevæget sig frem og tilbage mellem hele og dele af materialet. Først har jeg læst hele materialet igennem ud fra en induktiv tilgang for at undersøge, hvilke mønstre og temaer der trådte frem i elevernes læsning. Dernæst har jeg udvalgt enkelte interessante iagttagelser fra hver elev. Dels fordi materialet var omfattende, dels fordi jeg gerne ville sikre, at alle elevers iagttagelser var repræsenterede i den fortsatte analyse. Derefter har jeg igen analyseret materialet rekursivt og denne gang i en gensidig proces mellem materialet og forskellige teoribårne begreber og forståelser, som beskrevet i forrige afsnit.

Metoden til analyse af elevernes læsning af *Drengene fra Sankt Petri* er videnskabsfilosofisk inspireret af fænomenologien (Merleau-Ponty, 1962; Zahavi, 2018). Det fænomenologiske islæt består af en særlig orientering mod elevernes æstetiske erfaringer og sansninger i mødet med teksten ud fra den grundlæggende præmis, at "subjektet forstås som en kropsligt, socialt og kulturelt situeret-i-verden-væren" (Zahavi, 2018, s. 117). En afgørende pointe hos Merleau-Ponty (1962) er, at bevidsthed, krop, verden og sprog er sammenvævede størrelser, og at den menneskelige bevidsthed og perception er sanseligt forankret. Fra dette perspektiv bliver imidlertid også en svaghed ved datamaterialet tydelig, nemlig at det udelukkende baserer sig på elevernes skriftbårne reception og dermed ikke deres mere førbevidste og kropslige responser på teksten. Omvendt medfører de skriftlige responser i form af læselogge en fylde, refleksion og præcision fra den enkelte elev, som fx interviews eller observationer ikke ville have fået med. Derfor vælger jeg også altovervejende at referere længere meningsenheder, hvilket også ligger i forlængelse af det fænomenologiske blik på datamaterialet og den fænomenologiske bestræbelse på at lade materialet træde detaljeret, uhildet og nuanceret frem (Jacobsen et al., 2025, s. 371) samt autenticitets- og inklusionsreglen for kvalitative analyser (Dahler-Larsen, 2010, s. 43-49). Når jeg i det følgende refererer udsagn fra elevernes læselogge, har jeg tilpasset disse efter gældende ortografiske regler. Dette og anonymiseringen er foretaget ud fra etiske hensyn i forhold til at placere personlige ytringer og erfaringer på en offentlig arena (Birch et al., 2002). Jeg har dog ikke tilpasset ortografisk ved de skærbilleder af elevers læselogge, som er sat ind (figur 2-6) for at bevare autenticiteten i forhold til elevernes arbejde og vise bredden i elevernes iagttagelser.

Analyse af elevernes tværæstetiske læsning

I analysen af klassens læselogge træder forskellige aspekter frem i forhold til elevernes respektive valg af nedslag i bogen og deres begrundelser, som analyseres i det følgende.

Materiel betydningsdannelse i forhold til bogen som medie og tegneserie

I elevernes læselogge bliver de bedt om at forholde sig til bogens skrift og billede og forholdet derimellem, så de bliver ikke eksplicit bedt om at forholde sig til bogens materialitet, dens fysiske gestaltning og dermed den ydre og indre materielle betydningsdannelse. Alligevel fremhæver eleverne gennemgående forhold ved fortællingens måde at være bog på og realisere tegneserieæstetikken, som de finder interessant. Deres iagttagelser er især relateret til, hvordan enkelte opslag er komponeret, fx med dobbeltopslag eller mange enkeltbilleder, der driver handlingen frem. En elev bemærker fx (se figur 3):

”Billedet viser virkeligt, hvor stor og voldsom eksplosionen var, ved at tegningen er på to sider i stedet for en. Man kan også ”høre” på teksten, at det er en meget høj lyd.” (K)

Figur 3. Uddrag fra elev Ks læselog.

En anden elev skriver et sted i sin læselog til et valgt billede:

”Fordi der er så mange billeder på de to sider, kan man se, at det går rigtig hurtigt, og at det larmer relativt meget, fordi der på alle billederne er ”ooooo” eller ”uuuuu”, og at der er mange nærbilleder”. (L)

“ Eleven her forklarer også, hvordan vedkommende danner ”closure” og dermed skaber sammenhæng i spændet mellem billederne (McCloud, 1993, s. 63-64), ligesom vedkommende kan høre såvel larm som stilhed i og mellem billederne.

Elevernes læsning indbefatter således en opmærksomhed på samspillet mellem, hvordan det enkelte opslag er komponeret, og hvordan denne materialisering med rammer, paneler, gitter osv. bidrager til betydningsdannelsen. Dertil kommer, at nogle elever italesætter, hvordan der bliver skabt betydning imellem de enkelte opslag, der kræver forskellige læseveje, at bladre frem og tilbage og blik for detaljer. En elev skriver:

”I starten så vidste jeg faktisk heller ikke, hvad det var, han var i gang med, men så bladrede jeg lidt tilbage og fandt ud af, hvad han skulle. Og jeg synes faktisk, at det er ret fedt, at bogen er blevet lavet på en måde, hvor der også er nogle små ting, man skal huske”. (U)

Flere elever har således blik for tegneserien som medie og dens særlige æstetik med gengivelse af lyde samt visuelle gentagelser og dermed visuel rytme.

Som de første to elevcitater også vidner om, så er der gennemgående en del elever, der fremhæver, hvordan der er lyd eller auditive elementer i bogen. En anden elev skriver:

”Jeg synes, at denne her side har meget med lyd at gøre. På det øverste billede er der virkelig mange folk, og de skriger, råber og hepper, hvor det næste billede så er mere stille, men man kan godt forestille sig, at man stadigvæk godt kan høre folkene, der hepper, da det næsten er det samme sted. Så kommer man til de sidste og nederste billeder, hvor der virker helt stille og tomt på nær Otto, der lister rundt.” (M)

Eleven her forklarer også, hvordan vedkommende danner ”closure” og dermed skaber sammenhæng i spændet mellem billederne (McCloud, 1993, s. 63-64), ligesom vedkommende kan høre såvel larm som stilhed i og mellem billederne. Samlet er elevernes læsning ganske intermedial og tværæstetisk, da de både læser skrift, billeder og lyde eller nærmere betegnet nærmest hører tegneserien for deres indre øre. Den indre materielle betydningsdannelse (Elleström, 2012; Müller-Wille 2019) opstår i *Drengene fra Sankt Petri* således i samspillet mellem og samtidigheden af flere udtryksformer, hvilket medfører en sammensat sensorisk henvendelse af visuelle, skriftbårne og auditive elementer til læseren, der med begrebet fra Mitchell ”mumler” sammen.

Gennemgående er eleverne opmærksomme på tegneseriemediets særlige æstetik, blandt andet med blik for billedbeskæring, rammer, perspektiver og blikretninger og en opmærksomhed mod, hvordan der skabes narrativ fremdrift på det enkelte opslag. En elev skriver fx:

”Jeg har valgt dette billede, da jeg synes, det er meget specielt med de hvide U’er, der kommer ud af den der maskine. Jeg har også valgt det, da der er mange billeder på en side, hvor forfatteren fortæller en hel masse, men kun på en sides plads.” (T)

Andre fremhæver, hvordan de bliver opmærksomme på, at visuelle detaljer og gentagelser har stor betydning, fx i form af Gunnars pibe, der er en form for ledemotiv, som en elev skriver: ”Og på det allersidste billede nede i højre hjørne er der et billede af Gunnars pibe, som man også ser igen senere, så man kan regne ud, at det er grunden til, at de blev genkendt og fanget.” (L) Flere elever fremhæver således forskellige former for rytmer, det være sig visuelle gentagelser i form af farver og ledemotiver og lydlige rytmer, hvor bogstaver eller ord gentages.

Endelig fremhæver nogle elever, hvordan der skabes bevægelse på siderne. En elev skriver fx:

”Nederst på side 113 er der et billede med en soldat, der åbner en dør. På billedet får man et meget godt indtryk af, at han tror, at han bare er den bedste, og at han åbner døren ret hårdt op. Der står ”SLAM” henover billedet, og man kan se på dørene, at de på en måde runger, og så er der nogle streger, som viser, at dørene bliver svunget op.” (N)

Her har eleven blik for såvel det lydlige som det bevægelsesmæssige i opslaget, da vedkommende fremhæver onomatopoietikonet ”slam” og emanata til at vise bevægelse. En anden elev er ligeledes opmærksom på skriftens materialitet og tegneserieæstetikken og skriver: ”En lille ”feature” forfatteren også har brugt for at vise, hvor sur han [Lars] rent faktisk er, er, at han har skrevet ”ALVORLIGT” med fed, så man kan forestille sig, hvor sur han egentlig er” (R). Eleverne har altså blik for, hvordan skrift – herunder forskellige størrelser af skrift og andre materialiseringer af skrift – i virkelig mange variationer og lydlighed arbejder sammen og må forstås som et hele. Endelig er der flere, der er opmærksomme på taleboblernes funktion og relation til andre elementer på et opslag og hvordan der skabes bevægelse og succession imellem billeder: ”Der er virkelig mange billeder og

“ Flere elever fremhæver således forskellige former for rytmer, det være sig visuelle gentagelser i form af farver og ledemotiver og lydlige rytmer, hvor bogstaver eller ord gentages.

næsten ingen tekst. Det, at der er så mange billeder, gør, at man får lidt et indblik i, hvor hurtigt tingene går, og hvor hurtigt Lars måtte have haft reageret” (M).

Et sidste iagttagelsespunkt, som udspringer af elevernes refleksioner i forhold til denne tegneseries indre og ydre materialitet, er, at nogle af eleverne også reflekterer over deres læseproces og -oplevelse. Fx er der en, der skriver (se figur 2): ”Den bliver meget mere livlig og er nem at læse. Man kan bedre danne historien i hovedet. Når man læser bogen, er det ligesom at se en film.” (E). Dette udsagn peger i retningen af, hvordan *Drengene fra Sankt Petri* er et komposit værk (jf. Mitchell, 2015) med klare referencer til filmmediet. Andre iagttager også, hvordan forskellige scener eller handlinger bygger ”suspense” (D) op, eller hvordan ”plottet” (S) er konstrueret, og de har blik for visuelle og lydlige gentagelsesmønstre og rytmer. Med andre ord læser de i høj grad fortællingens tidsrumlige betydningsdannelse (jf. Elleström) og anvender begreber, der kommer fra forskellige primært temporale kunstarter. På samme tid læser de også spatialt med blik for enkelte billeders dybde, lyde og tekstur. De læser således på tværs af kunstarter – altså tværæstetisk. Den intermediale pointe om, at alle medier og kunstarter er sammensatte, ”mixed” og mumler sammen med Mitchells ord, demonstrerer eleverne blik for, og der foregår en form for samsansning og samlæsning og dermed samtidighed i receptionen af de skiftbårne, visuelle og auditive elementer.

Stemningsbaseret betydningsdannelse – at læse for atmosfære og nærvær

Iøjnefaldende mange af eleverne begrundet i deres læselogge, at de har valgt deres nedslag under læsningen ud fra ”stemninger”, selvom det ikke var det, opgaveformuleringen lød på (se figur 2). En elev har fx udvalgt et sted ”fordi, jeg rigtig godt kan lide, hvor rolig og stille vibe, den giver” (Q), eller de begrundet deres valg ud fra de litterære karakterers følelser, hvilket kan belyses ud fra følgende elevcitater: ”Lyset er rødt og skaber en dramatisk og voldsom stemning. Der er ikke nogen, der ser glade ud. De skændes, og stemningen er meget negativ” (A). Den stemningsbaserede betydningsdannelse kan være tekstinternt eller teksteksternt funderet, dvs. enten være relateret til de litterære karakterers stemninger eller til stemninger skabt hos læseren. Følgende iagttagelser kan belyse dette: ”Billedet viser også Lars’ jalousi i forhold til Gunnar, da han i sit ”fantasibillede” står med Irene” (K) og ”Jeg kan godt lide, det er sådan mørkt og gråt på billedet, for det viser, at der er følelser i spil. Noget mørke, sorg, depression, triste og dårlige tanker” (I). Som fremhævet i det tidligere afsnit, så læser eleverne for handling og plot, men det træder også frem, at de i meget høj grad læser for stemning og følelser. Som omtalt betoner Gumbrecht netop, hvordan stemning, atmosfære og oplevelsen af nærvær er afgørende for at læse, idet disse dimensioner inddrager

vores sanser, følelser og kroppe (Gumbrecht, 2011, 2017). Denne tilgang til litteratur ser også ud til at være på færde blandt eleverne, fx skriver en elev (se figur 4): ”Jeg føler på en måde, at jeg er der i øjeblikket, fordi jeg kan lige forstille mig, hvordan den ellers gode stemning forsvinder” (P).

Figur 4. Uddrag fra elev Ps læselog.

Vedkommende oplever således en form for nærvær og tilstedeværelse i den litterære tekst sat i værk af den litterære teksts stemning.

Som betonet tidligere gør eleverne ofte nedslag på steder, hvor de er optagede af de litterære karakterers følelser. En elev laver en sensitiv og udfoldet fortolkning af et opslag med følgende refleksioner:

”Lige der kan man se, det går op for faren, hvad hans sønner må gøre, og han er pludselig tydeligt forandret. Det er, som om roen, accepten og afklaretheden skyller ind over ham. Han er ikke skuffet eller vred mere, men forstår, hvad de må gøre. På den anden side er han ikke ligefrem glad og enig i deres beslutninger, men han forstår og accepterer dem og ved, at han bare må lade dem gøre det. Jeg synes, det er et ret fint øjeblik, som faktisk er ret rørende og tankevækkende.” (O)

“ Ikke sjældent identificerer de sig med de litterære karakterer eller oplever ligefrem at være tilstede-værende i fortællingen.

Her læser eleven sig tæt ind på de litterære karakterers følelser og tekstens tone, atmosfære og intensitet – med tre begreber fra Gumbrecht – og oplever selv en subjektiv indføling ved at blive rørt. I det hele taget fremhæver eleverne i klassen ofte, at der er noget, de ”føler” i mødet med teksten (10 elever), kan ”lide” (9 elever), ”mærker” (4 elever) eller ”elsker” (2 elever).

Gennemgående i klassens læselogge er der mange eksempler på, at eleverne læser de litterære karakterers mimik og ansigtsudtryk og lever sig ind i personerne, fx: ”Jeg kan også godt lide billedet og den måde Gunnar holder den der pistol på. Jeg kan også godt lide farverne og hans alvor i ansigtet.” (F). En anden iagttager: ”Jeg synes også, at det er meget interessant på de to billeder, hvor meget man lige kan se Lars’ ansigt og hundens ansigt, før Lars skyder hunden, som om de har en lidt intens øjenkontakt, før at en af dem så dør” (G). Og en tredje skriver:

”Jeg synes, de har fået rigtig mange gode og vigtige ting med. Man kan se på folks ansigtsudtryk, at de er skræmte og bange. Man kan også se på nogle, at de er frygtløse og ville gøre alt, hvad de kan for at vinde. Selv farverne på dette billede, synes jeg, passer rigtig godt til stilen og meningen med billedet og bogen.” (Q).

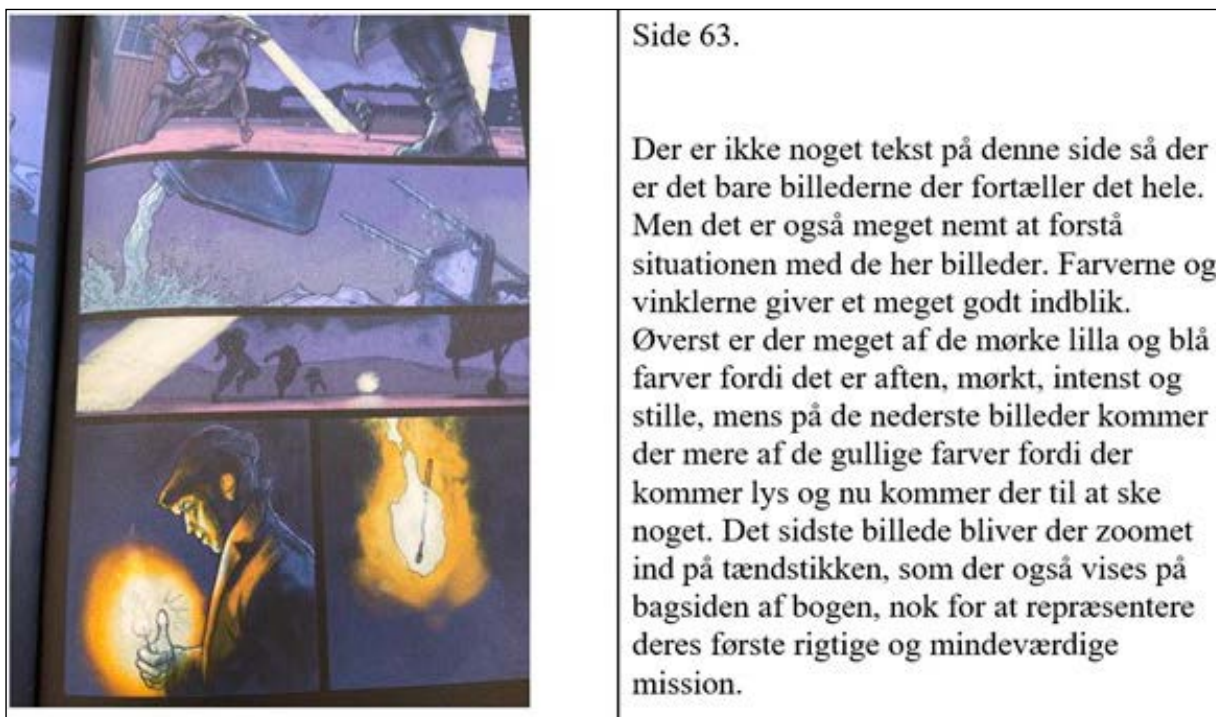
Eleverne læser således i høj grad for stemning, atmosfære, intensitet og nærvær, og de lever sig ind i personerne, bl.a. ved at læse deres ansigtsudtryk og kropsholdninger. Ikke sjældent identificerer de sig med de litterære karakterer eller oplever ligefrem at være tilstedeværende i fortællingen.

Betydningsdannelse imellem udtryksformerne skrift og billede

I elevernes læselogge bliver de eksplicit spurgt ind til forholdet mellem skrift og billede i fortællingen, og derfor er der ganske mange udsagn, hvor de forholder sig til dette. En elev reflekterer fx således:

”Det er svært at misforstå et billede, det skal ikke beskrives, det er der bare. Du kan se, at Lars er forelsket, du kan se tristed, men også lykke i hans ansigt og den måde, han står og trykker sin krop ind mod væggen. Den måde han står på, er svært at sætte ord på, så derfor er det smart, at man kan illustrere det i stedet for at kunne beskrive det.” (J).

En anden elev skriver om bogens side 63 (se figur 5):

Figur 5. Uddrag fra elev Ms læselog.

Eleven her viser bevidsthed om tegneserieformatets holistiske og multilineære læseproces (del Rey Cabero, 2019) ved at beskrive, hvordan farver, rumlighed, vinkler og zoomeffekt samt det visuelle rim i gentagelsen af tændstikken, der bliver et ikon for sabotagen, skaber en intens og ikke altid lineær læseproces. Gennemgående demonstrerer eleverne blik for billedernes betydning, deres succession og måde at kommunikere på i forhold til såvel følelser, kropssprog og spændingsoptrapning.

De to førnævnte elever og mange af de andre har et særligt blik for farvers betydningsdannelse i *Drengene fra Sankt Petri*. På tværs af klassens læselogge er der mange af eleverne, der gør sig iagttagelser i forhold til farvevalg, farvekontraster og især forholder sig til farvers symbolik. En elev skriver fx:

”Inde i kirken er der blå. Blå symboliserer noget åndeligt, stabilitet, tro, tillid, ro og beskyttelse. Det passer godt, da de er inde i en kirke, og Otto skal igennem en tillidsprøve, hvor han skal vise stabilitet.” (I)

Disse mange iagttagelser omkring farverne, deres betydning og symbolik er interessante i et dobbeltperspektiv: På den ene side vidner det om, at eleverne er optagede af og har stor sensitivitet i forhold til "at læse" farver og forstå, hvordan de interagerer med andre elementer i betydningsdannelse. På den anden side kan det være et udtryk for en lidt udvendig og statisk opfattelse af farvesymbolik i en muligvis instrumentel forståelse.

Ud over farver bemærker nogle elever også gentagelser af ledemotiver, fx skriver en elev om bogens side 141:

“ På den ene side vidner det om, at eleverne er optagede af og har stor sensitivitet i forhold til "at læse" farver og forstå, hvordan de interagerer med andre elementer i betydningsdannelse.

"Gunnar, han fremstår stor, stærk, mægtig, fremtrædende. Lyset er gult, og de står i kirken. Det er lidt ligesom det billede, der var første gang med englen og ham, og det er det samme, man lægger mærke til og tænker." (I)

Denne elev har således blik for englen som et genkommende motiv, ligesom nogle elever bemærker gentagelsen af Gunnars pibe, der i sidste ende er med til at fælde dem. Andre bruger farverne til at orientere sig i fortællingens scener og til at skabe sindstilstande. Som en elev skriver: "Farvevalget gør det nemt at forstå, hvor og hvornår man er, og det gør det lettere at komme i den rette stemning." (O)

I det hele taget træder det frem af deres læselogge, at mange af eleverne har blik for, hvordan farver og genstande kan få karakter af visuelle rytmer i denne tegneserie. Gennemgående gør de sig også en del iagttagelser om forholdet mellem skrift og billede og demonstrerer opmærksomhed i forhold til de forskellige forhold, der kan være mellem skrift og billede i fortællingens "imagetext" (Mitchell, 1994, 2015) eller ikonotext med et begreb fra billedbogsforskningen (Hallberg, 1982, Nikolajeva & Scott, 2001). Nogle elever bemærker, hvordan der ved visse opslag er symmetri og delvis redundans mellem skrift og billede:

"Jeg valgte dette billede, fordi jeg synes, at tekst og billede passer sammen. Grunden til, at jeg synes det, er, fordi man kan se, hvor sur og irriteret han ser ud. Og det passer megagodt til teksten, hvor han er sur over, at de snakker om, at de slås for Danmark ved at stjæle nummerplader, punktere dæk og hænge plakater op." (U)

Andre fremhæver opslag, hvor forholdet mellem skrift og billede er komplementære og dermed beriger og ekspanderer hinanden, fx:

"Man kan læse, at de snakker om noget alvorligt, og deres ansigtsudtryk på billedet forstærker det, fordi de ser alvorlige ud. På den måde forstærker teksten billedet og billedet teksten. Enkeltvis ville de ikke være lige så "stærke". (N)

Sidst men ikke mindst gør eleverne sig også iagttagelser, der peger på, hvordan forholdet mellem skrift og billede nogle steder er modstridende og skaber flertydighed om, hvordan man skal læse og forstå dem, fx: "Man kan se i teksten, at han mener dem godt [ønsker dem det godt], men på billedet viser det en anden ting. Man kan se, at han ser meget vred ud, så måske mener han det sarkastisk." (V).

Endelig er der også elever, der formulerer sig mere generelt og med metabevisthed om forholdet mellem skrift og billede. Det kan man fx iagttage elev i Os læselog (se figur 6), der bl.a. skriver om "den perfekte balance mellem tekst og billede" i *Drengene fra Sankt Petri*:

Figur 6. Uddrag fra elev Os læselog.

Opsamlende træder det frem, at eleverne har blik for den nuancerede betydningsdannelse imellem skrift og billede. De udviser stor opmærksomhed på visuelle virkemidler som farver, komposition, kropssprog og ledemotiver, og de formår at koble disse til tegneseriens stemninger, karakterudvikling og udsagn. Deres iagttagelser spænder fra intuitive og sanselige læsninger til mere analytiske og symbolske fortolkninger samt metarefleksioner over tegneseriens måder at fortælle på. Samtidig demonstrerer de en nuanceret forståelse af forholdet mellem skrift og billede fra redundans og komplementaritet til modstrid og flertydighed.

Konklusion - Tværaestetisk læsning

Artiklen bidrager til et underbelyst felt i litteraturredidaktisk forskning ved at undersøge en klasses tegneserielæsning i danskundervisningen. Hvor tidligere empiriske studier af børn og unges læsning af tegneserier, som i forvejen kun udgør et meget begrænset forskningsmæssigt genstandsfelt i tegneserieforskningen såvel i Norden som internationalt, især fokuserer på læsepræferencer, at være producerende eller lære et fagligt indhold og oftest bliver foretaget ud fra

literacy- eller psykologiske tilgange (fx Dunst et al., 2018; Wallner, 2017; Wallner & Barajas, 2020), som der er gjort rede for tidligere i artiklen, tilbyder dette studie en kvalitativ, fænomenologisk inspireret analyse af, hvordan elever i 8. klasse skaber betydning i mødet med en specifik tegneserie. Den fænomenologiske fundering i analysen består i at anskue elevernes læsning som en sanselig og kropsligt forankret erfaring, hvor betydning opstår i mødet med tekstens materialitet, stemning og æstetiske henvendelsesformer.

“ Flere oplever endda nærvær med de litterære karakterer, tilstedeværelse i teksten eller fascination af værket.

Som analysen viser, har eleverne blik for og interesse i bogens kompositte karakter og demonstrerer tværæstetisk og intermedial opmærksomhed i deres læsning af *Drengene fra Sankt Petri*, idet de ser, læser og hører teksten, og de lever sig ind i dens stemninger, atmosfære og fiktive rum. Flere oplever endda nærvær med de litterære karakterer, tilstedeværelse i teksten eller fascination af værket. I deres samtidige læsning af skrift, billede, bevægelse og lyd skaber de betydning mellem udtryksformerne og udtrykker sig ofte om sansninger og følelser i deres læsning. Litterære tekster, der har en høj grad af værkinternt intermedialitet og dermed benytter sig af flere kunstformer, har muligvis en særlig appel til elevernes indlevelse og oplevelse af stemninger, tilknytning og nærvær.

Eleverne forholder sig ikke blot til tekst og billede som separate udtryksformer, men undersøger aktivt, hvordan disse spiller sammen i fortællingens materielle og æstetiske udformning. De udviser blik for tegneseriens særegne æstetik, såsom rammer, paneler, lydord, gitter, sekvenser og visuelle rytmer – uden at have fagsproget herfor – og demonstrerer sans for, hvordan disse elementer skaber narrativ fremdrift, fiktive rum, nuancer og stemninger. Elevernes sensoriske og stemningsbaserede betydningsdannelse træder særligt frem, idet de læser for atmosfære, følelser og nærvær. De lever sig ind i karaktererne, læser mimik og kropssprog samt oplever en form for tilstedeværelse. Dette peger på en læsepraksis, hvor sansning og indlevelse er centralt, og hvor litteraturens affektive potentiale træder frem.

De demonstrerer også forståelse af det avancerede samspil mellem skrift og billede, herunder farvers symbolik, visuelle ledemotiver og skriftens materialitet. De læser både spatialt og temporalt og anvender viden fra forskellige kunstarter, hvilket understreger deres evne til at navigere i et komplekst og sammensat værk. Samlet set vidner elevernes læsning om en nuanceret og sanselig tilgang til tegneserien som litterært og æstetisk medie, hvor betydning opstår i mellemværendet mellem skrift, billede, lyd, bevægelse og stemning. De demonstrerer blik for denne intermediale teksts ”mumlen” mellem visuelle, skriftbårne og auditive elementer, der taler til, spejler og udfordrer hinanden.

“ Deres læsning er karakteriseret ved en interesse i fortællingen i sig selv, at den viser en verden, et nærvær, en stemning.

Studiet adskiller sig med sit intermediale og fænomenologiske blik fra literacy- og multimodalitetsstudier af børns læsning af sammensatte tekster (fx hos Tønnesen & Hoel, 2019; flere artikler i Ommundsen, 2022) på flere måder. Hvor sådanne studier ofte fokuserer på funktionelle og kommunikative aspekter i elevers læsning, træder det her frem, hvordan de engagerer sig i sanselige og affektive dimensioner af og gør sig æstetiske erfaringer i mødet med tegneserien. I studiet er der mindre fokus på læsning som en tegnbaseret og social praksis, men mere på det sensoriske møde med en kunstnerisk tekst. Sansning, stemning og materialitet spiller en afgørende rolle i elevernes reception, hvilket peger på potentialet i at integrere æstetiske, affektive og kropslige dimensioner i litteraturundervisningen. I studiet træder eleverne frem som aktive og kyndige læsere af litteratur, der er karakteriseret ved mellemværender i form af sameksistens, samtidighed og gensidig udveksling af udtryksformer, indhold og medier eller med andre ord, så læser de tværæstetisk – også på et kropsligt og følelsesmæssigt plan.

Tværæstetisk læsning er således en praksis, der opstår i elevernes samtidige og holistiske reception af fortællingens forskellige skriftlige, visuelle, auditive og taktile henvendelsesformer, og eleverne i denne klasse demonstrerer et nuanceret og sensitivt blik for slægtskabet og den samtidige mumlen og merbetydning, der opstår mellem udtryks- og kunstformer i denne tegneserie. Deres læsning er karakteriseret ved en interesse i fortællingen i sig selv, at den viser en verden, et nærvær, en stemning. I en litteraturdidaktisk sammenhæng vil et øget fokus på at læse og arbejde med tegneserier, og hvordan deres udtryksformer og kunstarter interagerer i den enkelte tekst, give indsigt i, hvordan en tekst skaber betydning, som potentielt kan overføres til mange andre tekster. At læse tværæstetiske tekster giver flere læseveje at gå ind i og ud af i den litterære tekst, som potentielt kan invitere elever med forskellige læsepræferencer og -kompetencer til at deltage i undervisningen. Samtidig kan det at læse tværæstetisk udfordre det sansehierarki, der ofte eksisterer i skolen, hvor skriften som udtryksform har højere kulturel status end billeder og lyd som veje til viden og oplevelser samt æstetiske erfaringer.

En særlig tak til eleverne i 8. klasse og deres lærer for at deltage i undersøgelsen.

Litteratur

- Aringer, J., Wallner, L., Berglund, A., & Danielsson, K. (2025). Freezing lizards, loving creatures, and flying pigs: Tracing students' meaning making about evolution through student-generated comics, *International Journal of Science Education*, 1-25. <https://doi.org/10.1080/09500693.2025.2579581>
- Barfoed, E., Jensen, K. E., & Reuter, B. (2023). *Drengene fra Sankt Petri*. Gyldendal.
- Birch, M., Miller, T., Mauthner, M., & Jessop, J. (2002). Introduction. In M. Mauthner et al. (Eds.), *Ethics in qualitative research* (pp. 1-13). Sage.
- Bruhn, J. (2016). *The Intermediality of Narrative Literature: Medialities Matter*. Palgrave Macmillan.
- Bruhn, J., & Schirmacher, B. (2022). *Intermedial Studies: An Introduction to Meaning Across Media*. Routledge.
- Bruhn, J., & Henkel, A. Q. (2023). Intermedialitet. In J. Fibiger, & N. Mølgaard (red.), *Litteraturens tilgange* (pp. 427-448). Hans Reitzels Forlag.
- Christiansen, HC. (2001). Tegneseriens æstetik. Museum Tusculanums Forlag.
- Clark, C., Braidley, L. S., Cole, A. & Chamberlain, C. (2024). Children and young people's engagement with comics in 2023. National Literary Trust.
- Cortsen, R. P. (2012). *Comics as Assemblage – How SpatioTemporality in Comics is constructed*. (Ph.d.-afhandling). Københavns Universitet.
- Dahler Larsen, P. (2010). *At fremstille kvalitative data*. Syddansk Universitetsforlag.
- del Rey Cabero, E. (2019). Beyond Linearity: Holistic, Multidirectional, Multilinear and Translinear Reading in Comics. *The Comics Grid: Journal of Comics Scholarship*, 9(1), 1-5. <https://doi.org/10.16995/cg.137>
- Dunst, A., Laubrock, J. & Wildfeuer, J. (2018). *Empirical Comics Research*. Routledge.
- Elleström, L. (2012). Mediernes modaliteter. En model til forståelse af intermediale relationer. In B.S. Pedersen, & M. Sørensen (red.), *Medialitet, intermedialitet og analyse* (pp. 13-49). Aarhus Universitet.
- Elleström, L. (2014). *Mediatransformation. The Transfer of Media Characteristics Among Media*. Palgrave Macmillan.
- Fabricius, C. J. (2024). *SuperGirls of the Future: Girlhood and Agency in Contemporary Superhero Comics*. Routledge.

Gumbrecht, H. U. (2011). *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey*. Stanford University Press.

Gumbrecht, H.U. (2017). *Stimmungen lesen. Über eine verdeckte Wirklichkeit der Literatur*. Carl Hanser Verlag.

Groensteen, T. (2007). *The System of Comics*. University Press of Mississippi.

Hansen, S. R., Hansen, T. I., & Pettersson, M. (2022). *Børn og unges læsning 2021*. Aarhus Universitetsforlag. <https://doi.org/10.7146/aui.9788772199207>

Hallberg, K. (1982). Litteraturvetenskapen och bilderboksforskningen. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 34, 163-168.

Hallberg, K. (2022). Ikonotext revisited – ett begrepp och dess historia. *Barnelitterært forskningstidsskrift/Nordic Journal of Childlit Aesthetics*, 13(1). <https://doi.org/10.18261/blft.13.1.2>

Hayles, N.K. (2002). *Writing Machines*. MIT Press.

Hague, I. (2013). *Comics and the senses: A multisensory approach to comics and graphic novels*. Routledge.

Høgedal, A. (2025). 5 grunde til at give tegneserier en fast plads på børnenes boghylde. <https://www.sdu.dk/da/nyheder/tema/temaklartilskolestart/5grundetegneserier>

Henkel, A. Q. (2023). *Børnelitteratur i en medietid. Mellemværender mellem litteraturteorier, udtryksformer og læsere*. Samfundslitteratur.

Henkel, A.Q. (2021). InBetween. Intermedial understanding and analysis of children's literature exemplified by the digital story NORD (2018). *Barnelitterært forskningstidsskrift/Nordic Journal of Childlit Aesthetics*, 12, 1-15. <https://doi.org/10.18261/issn.2000749330310103>

Kashtan, A. (2018). *Between Pen and Pixel. Comics, Materiality, and the Book of the Future*. The Ohio State University Press.

Kulturstyrelsen (2024). *Bogen og litteraturens vilkår*. Bogpanelets årsrapport. Kulturstyrelsen.

McCloud, S. (1993). *Understanding Comics. The Invisible Art*. HarperCollins.

McGann, J.J. (1991). *The Textual Condition*. Princeton University Press.

MerleauPonty, M. (1962). *Phenomenology of perception*. Routledge.

Mitchell, W.J.T. (1994). *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. University of Chicago Press.

Mitchell, W.J.T. (2015). IMAGE X TEXT. In J.W.T. Mitchell, *Image Science. Iconology, Visual Culture and Media Aesthetics* (pp. 39-48). University of Chicago Press.

MüllerWille, K. (2019). Das Lesen neu erfinden. Zu Aspekten der Materialität in der Kinderund Jugendliteratur. In U. Dettmar, C. Roeder, & I. Tomkowiak, *Schnittstellen der Kinder und Jugendmedienforschung* (pp. 11-26). J. B. Metzler Verlag.

Jacobsen, B., Tanggaard, L., & Brinkmann, S. (2025). Fænomenologi. In S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.), *Kvalitative metoder* (pp. 343-371). Hans Reitzels Forlag.

Nikolajeva, M., & C. Scott (2001). *How Picturebooks Work*. Routledge.

Tanggaard, L. (2017). Fænomenologi som kvalitativ forskningsmetode. In M. Järvinen & N. MikMeyer (red.), *Kvalitativ analyse: Syv traditioner* (pp. 81-101). Hans Reitzels Forlag.

Tønnessen, E.S., & Hoel, T. (2019). Designing Dialogs Around Picture Book Apps. In J. E. Kim, B. HassingerDas (Eds.), *Reading in the Digital Age: Young Children's Experiences with Ebooks* (pp. 197-215). Springer.

Ommundsen, Å. M., Haaland, G., & Kümmerling Meibauer, B. (Eds.) (2022). *Exploring challenging picturebooks in education: International perspectives on language and literature learning*. Routledge.

Wallner, L. (2017). Framing Education: Doing Comics Literacy in the Classroom. (Ph.d.-afhandling). Linköping Universitet.

Wallner, L., & Barajas, K. E. (2020). Using comics and graphic novels in K9 education: An integrative research review. *Studies in Comics*, 11(1), 37-54, DOI: 10.1386/stic_00014_1

Zahavi, D. (2018). *Fænomenologi. En introduktion*. Samfundslitteratur.

Wivel, M., Hald, M. & Gunnarsson, A. B. (2024). *Danske tegneseriers tilstand*. Dansk Tegneserieråd.